

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ A FACULTĂȚII DE TEOLOGIE
DOMENIUL DE DOCTORAT: TEOLOGIE

TEZĂ DE DOCTORAT

rezumat

FACEREA LUMII ÎN GÂNDIREA SFINȚILOR PĂRINȚI (SECOLELE I-VIII)

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:

PROF. UNIV. DR. GHEORGHE ANGHELESCU

DOCTORAND:

PR. IORDAN OPRIȘAN

CONSTANȚA
2015

CUPRINS

Abrevieri	6
INTRODUCERE	9
Scopul lucrării	11
Metodă	11
Structura lucrării	12
I. CUNOAȘTEREA LUMII – ÎNTRE SISTEMELE FILOSOFICE ALE ANTICHITĂȚII ȘI GÂNDIREA PATRISTICĂ	17
1. Modele antice ale Universului	18
1.1. Cosmogonia civilizațiilor antice	18
1.2. Cosmologia greacă	26
1.2.1. Reprezentări ale spațiului geo-cosmic	27
1.2.2. Perioadele filosofiei antice grecești	29
1.2.3. Cosmologia filosofică presocratică	30
1.2.4. Cosmologia lui Platon și Aristotel	45
2. Filosofia antică și creștinismul	50
II. CREAREA LUMII ÎN VIZIUNEA PATRISTICĂ	57
1. Sfânta Scriptură și cunoașterea lumii la Sf. Părinți	57
2. Referatul biblic în interpretarea Sfinților Părinți	61
2.1. Interpretarea textului	63
2.2. Crearea lumii nevăzute	69
2.3. Crearea lumii văzute	71

3. Sfânta Treime și creația	91
3.1 Sfânta Treime – comuniunea desăvârșită	91
3.2 Creația și Dumnezeu Creatorul	96
4. Crearea lumii în planul lui Dumnezeu din veci	104
5. Crearea lumii din nimic	110
6. Creație și timp	126
7. Motivul și scopul creației	143
8. Lumea ca dar al iubirii Sfintei Treimi	155
9. Lumea creată – chip al rațiunilor dumnezeiești	162
9.1. Raționalitatea creației	164
9.2. Logos și creație	168
9.3. Dinamismul creației	175
10. Crearea lumii și originea răului	183
 III. ANTROPOLOGIA ÎN LUMINA REVELAȚIEI ȘI A SCRIERILOR SFINȚILOR PĂRINȚI	 198
1. Omul - ființă creată de Dumnezeu. Temeiuri revelaționale și patristice	198
1.1. Crearea omului	199
1.2. Dihotomia ființei umane: trupul și sufletul	205
1.3. Chipul și asemănarea omului cu Dumnezeu	207
2. Căderea în păcat a omului și consecințele acestei drame în existența omului și a lumii	215
2.1. Motivul căderii primilor oameni în păcat și gravitatea păcatului. Binele și răul	215
2.2. Pervertirea creației prin căderea în păcat	223
3. Restaurarea omului și a întregii creații	228

IV. PERSPECTIVA COSMOLOGIEI PATRISTICE ȘI EVOLUȚIA MODELELOR FILOSOFICE ȘI ȘTIINȚIFICE	234
1. Creația și absența lui Dumnezeu	236
2. Creație și evoluție	243
3. O sinteză patristică personalistă	248
4. Creația ca Biserică	253
5. Creația ca drum spre Dumnezeu	257
V. ÎMPLINIREA CREAȚIEI	262
1. Considerații eshatologice	262
2. Transfigurare și înnoire în lumina zilei a VIII-a	265
CONCLUZII	272
BIBLIOGRAFIE	276
Anexe	297
Indice de nume	302

Cuvinte cheie: *antropologie, chip și asemănare, cosmologie, cunoaștere, dogmă, eshatologie, evoluție, îndumnezeire, logos, patristică, păcat original, raționalitate, răscumpărare, revelație.*

REZUMAT

Prezenta lucrare, având titlul „Facerea lumii în gândirea Sfinților Părinți (secolele I-VIII)”, reprezintă o analiză a învățaturii cosmologice patristice, o sistematizare a principalelor capitole ale acesteia, considerând faptul că reperele fundamentale ale cosmologiei Sfinților Părinți rămân permanent actuale, perspectiva acestora fiind una revelatoare, necesară mai ales în contextul științific și filosofic al lumii noastre contemporane.

Din perspectivă creștină, atât lumea în ansamblul său, cât și omul, își găsesc începutul și sfârșitul în Dumnezeu; El este Autorul și Creatorul tuturor elementelor care susțin viața și al vieții înseși, astfel încât Psalmistul exclama pe bună dreptate, contemplând splendoarea ce-l înconjură: „Cât s-au mărit lucrurile Tale, Doamne, toate cu înțelepciune le-ai făcut! Umplutu-s-a pământul de zidirea Ta” (Ps. 103, 25). Este doar unul dintre numeroasele texte care fac referire în Sfânta Scriptură, în mod explicit, la înțelepciunea lui Dumnezeu, la faptul că rațiunea supremă a fiecărui lucru, oricât de mic și de neînsemnat ar părea la prima vedere, se regăsește în Creatorul lui.

Doctrina creștină despre creație se diferențiază fundamental de mitologia sau cosmologia filosofico-științifică. Pe cale naturală, omul nu știe când și cum a apărut Universul. Filosofia și știința pot doar încerca să aproximeze tainele lumii, haosul fără viață inițial și coerența Universului, fapt pentru care Revelația naturală este completată de Revelația supranaturală.

Așa cum vedem din Revelația dumnezeiască, lumea, Universul întreg, are un început și o cauză supremă, adică un Creator care a adus totul la existență din non existență, urmând apoi să poarte grijă neconținut de creația Sa.

Dumnezeu Tatăl este Atotîitorul, Făcătorul „cerului și al pământului”, al lumii spirituale și al lumii materiale; tot El este Proniatorul, Părintele Atotbun, Care susține lumea cu harul iubirii Sale, o ocrotește și o îndreaptă, neconținut și tainic, spre scopul pentru care a fost creată. „Că în mîna Lui sunt marginile pământului și înălțimile munților ale Lui sunt. Că a Lui este marea și El a făcut-o și uscatul mîinile Lui l-au zidit” (Ps. 94, 4-5). După cum autorii patristici interpretează textele biblice, deși inițiativa creației îi revine lui Dumnezeu Tatăl, Universul este de fapt opera comuniunii iubitoare a Sfintei Treimi: toate vin de la Tatăl, prin Fiul, în Sfântul Duh.

Revelația ne arată că Dumnezeu nu a creat lumea dintr-o materie preexistentă, și nici din Sine, ci *din nimic*. Prin conceptul de «*creatio ex nihilo*», teologia creștină și-

a definit o poziție total diferită față de panteismul gândirii antice, care considera că lumea materială există din eternitate, fiind modelată de către Demiurg dintr-o substanță deja existentă. Dimpotrivă, pentru religia creștină, lumea are un început, sinonim cu actul aducerii ei la existență *din nimic*, actul creației fiind determinat doar de voința liberă a lui Dumnezeu și motivat de bunătatea nesfârșită a Lui.

Crearea și organizarea universului se săvârșesc din inițiativa Ziditorului, creația fiind apoi susținută în existența sa cu aportul dumnezeiesc al energiilor necreate ale harului. Sfinții Părinți Răsăriteni au vorbit, în acest sens, despre o continuă coborâre energetică a Dumnezeirii spre lume și despre un urcuș rațional liber al acesteia spre El.

Această „creație continuă” este posibilă în măsura în care Creatorul păstrează o legătură internă cu universul prin energiile Sale necreate și aduce lucrurile la existență prin rațiunile lor interne, la timpul potrivit, după înțelepciunea Sa.¹

¹ Sf. Irineu al Lyonului, *Adversus haereses (Contre les hérésies)*, vol. V, II, p. 245; Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor*, 42, p. 79; Sf. Vasile cel Mare, *Omilii la Hexaemeron*, I, 6, p. 77-78; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere*, III, 1, 2, p. 47-48; Didim din Alexandria (cel Orb), *Despre Duhul Sfânt*, p. 103; Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești*, p. 147; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, 84, p. 226, etc. A se vedea și: Pr. Dumitru Stăniloae, *Dinamica creației în Biserică*, în *O*, XXIX

Dumnezeu, suprema existență, este o viață iubitoare între cele trei Persoane de o unică ființă. El creează lumea din iubire, ca o operă de supremă frumusețe (κόσμος) cu scopul ca fapăturile Sale personale (îngerii și oamenii) să se împărtășească din iubirea care se extinde neconținut din Sine și să se bucure în veci printr-un efort de comuniune frățească și de iubire răspuns față de Creatorul lor.

După cum reiese din literatura patristică, întregul conținut al referatului biblic despre creație ne dezvăluie o expunere integrală, sintetică și rațională a operei lui Dumnezeu, o prezentare unitară a înfăptuirii planului Său veșnic. „Dumnezeu a creat lumea potrivit planului pe care l-a gândit din eternitate, în care se cuprinde raționalitatea generală a celor create, cu toate genurile și speciile lor particulare, concepute în mod unitar [...]. Există o rațiune generală a lumii, cu toată varietatea de genuri, o unitate a fiecăruia dintre genuri, cu toată varietatea de specii subordonate, și o unitate a fiecărei specii, cu toată varietatea de indivizi care-i aparțin, dar și o unitate a individului, cu toată varietatea de elemente componente și de accidente”.² Această lucrare rațională a actului creației, așa cum a fost ea trecută prin filtrul gândirii

(1977), nr. 3-4, p. 28; Pr. Dumitru Popescu, Doru Costache, *Introducere în dogmatica ortodoxă*, Edit. Libra, București, 1997, p. 122, etc.

² Pr. Dumitru Popescu, *Iisus Hristos Pantocrator*, EIB, București, 2005, p. 153-154.

Sfinților Părinți, mi-am propus să o prezint sistematic în prezenta teză de doctorat.

*

Data fiind largă acoperire a acestui subiect și spațiul limitat al acestei lucrări, multe subiecte semnificative legate de problema originilor sunt prezentate pe scurt sau chiar ignorate. În mod evident, nu este o lucrare despre toate aspectele cosmologiei. Există o parte «clasică» a subiectului, care are de-a face cu structura, în mare, a Universului actual.

Obiectivul central sau scopul acestei teze este de a realiza o sinteză organizată a concepțiilor esențiale pe care Revelația, scrierile Sfinților Părinți (din sec. I-VIII) și în mod tangențial știința, sub toate aspectele acestora, ni le furnizează despre crearea lumii și relația lui Dumnezeu cu lumea și cu omul. Am plecat în realizarea acestei teze de la datul Revelației referitor la originea Universului, cu o atentă incursiune în scrierile Sfinților Părinți și cu scurte referiri la teoriile științifice moderne pe această temă.

În acest scop, am găsit de cuviință să contribuim efectiv la lămurirea unor aspecte sensibile din punct de vedere teologic și științific, referindu-ne astfel nu doar la chestiuni de ordin general din domeniul patristic, deja cunoscute, ci și la probleme și frământări ale omului modern, în raport cu tema propusă pentru studiu.

*

Perspectiva patristică pe care ne-am propus-o în abordarea acestui subiect implică, fără îndoială, combinarea metodelor de cercetare biblică și științifică, păstrând însă osatura dogmatică a învățăturii de credință stabilite de către izvoarele creștinismului și, desigur, exigențele muncii de cercetare teologică.

Cu privire la izvoarele bibliografice utilizate, ne-am străduit să valorificăm bibliografia românească, dar și studiile și cercetările din afara țării, ce ne-au oferit informații bogate și foarte valoroase. Am fost nevoiți, desigur, să preluăm numeroase teorii, formulate și afirmate de alții, cu mult timp înaintea noastră, de-a lungul istoriei creștine, conformându-ne uzanțelor muncii științifice, dar am încercat totodată să accesibilizăm, să apropiem aceste afirmații de puterea de înțelegere a omului din cel de al treilea mileniu.

*

Prezenta lucrare cuprinde cinci secțiuni. Acestea sunt precedate de o introducere, în cadrul căreia am stabilit amănuntele de ordin tehnic legate de elaborarea lucrării (scop, metode de cercetare, structura lucrării) și am justificat alegerea subiectului.

Prima parte a lucrării, intitulată „Cunoașterea lumii – între sistemele filosofice ale antichității și gândirea patristică”, debutează cu prezentarea sumară a cadrului gnoseologic privind raportul *rațiune-credință/teologie-*

știință, uzând de teoretizarea asupra unor concepte fundamentale pentru domeniile vizate.

În continuare am prezentat caracteristicile esențiale ale cosmologiei antice (dominată de panteism), precum și trecerea la o teologie a creației, gândită de Sfinții Părinți.

Imaginația mitologică și speculația filosofică au constituit principalele forme ale răspunsului omului dat enigmei originilor. Aflându-se în căutarea elementului primar, din care a luat ființă lumea, cei mai mari filosofi ai antichității au susținut că lumea a apărut dintr-o substanță primordială, iar schimbările se datorează nu unei cauze externe, ci a mișcărilor materiei primordiale. Astfel, Thales susținea că *apa* este originea tuturor lucrurilor; Anaximandru a denumit substanța primordială *apeiron* (*infinitul*), iar Anaximene considera *aerul* (πνεῦμα) ca fiind materia originară a tuturor lucrurilor. Alții, ca Heraclit, presupuneau că *focul* era cel ce stătea la baza lumii, iar Pitagora era chiar de părere că totul derivă de la *număr*.

Acestora avea să li se opună, la sfârșitul Antichității, adevărul Revelației creștine. Sfinții Părinți și-au delimitat cu orice prilej poziția față de filosofia greacă, neabdicând de la Revelație în favoarea unei filosofii sau alteia.

În partea a II-a a lucrării, denumită „Crearea lumii în viziunea patristică”, am urmărit realizarea unei prezentări succinte a referatului biblic despre creație, bazată pe datele Revelației și pe interpretările inspirate ale Sfinților

Părinți ai Bisericii. Această secțiune constituie cea mai amplă parte a lucrării, în ea fiind inventariate și analizate principalele elemente ce compun subiectul prezentei lucrări: „Sfânta Treime și creația”, „Crearea lumii în planul lui Dumnezeu din veci”, „Crearea lumii din nimic”, „Creație și timp”, „Motivul și scopul creației”, „Lumea ca dar al iubirii Sfintei Treimi”, „Lumea creată – chip al rațiunilor dumnezeiești”, „Crearea lumii și originea răului”.

Am subliniat, în principal, importanța faptului că *creația din nimic*, împreună cu toate implicațiile sale dogmatice, a constituit una dintre ideile fundamentale ale teologiei creștine, fapt ce diferențiază de la bun început modelul cosmologic creștin de celelalte modele mai vechi sau mai noi, filosofice, religioase sau științifice, care îl exclud pe Dumnezeu din creație sau Îi limitează acțiunile la o simplă organizare a unei materii preexistente. Lumea este creată de Dumnezeu Treimic din nimic, potrivit unui plan din veci, timpul lumii fiind unul al mișcării libere, prin intermediul unei raționalități structurale, spre împlinirea existenței în asemănarea și împărtășirea de comuniunea veșnică tripersonală. Doar *creația din nimic* poate explica până la capăt existența lumii și, totodată, poate conferi sens acestei existențe.

Totodată, în încercarea de aflare a unui just raport între interpretarea patristică a referatului biblic și teoriile cosmologiei științifice actuale, am evidențiat inspiratele

intuiții ale Părinților, compatibile peste timp cu datele științei zilelor noastre. Părinți și teologi ai Bisericii precum: Sf. Vasile cel Mare, Sf. Maxim Mărturisitorul, Sf. Ioan Damaschin și alții, au văzut în referatul biblic nu o cronologie sau o istorie biologică a creației, ci o perspectivă funcțională. Adevărul despre originea lumii, a omului și a altor ființe personale din Univers nu-l putem cunoaște pe calea limitată rațională sau științifică, ci ni-l însușim prin credință, din datele Revelației divine, recunoscând că Dumnezeu ne-a descoperit despre origini doar atât cât ne era necesar să cunoaștem.

A III-a parte a lucrării prezintă „Antropologia în lumina revelației și a scrierilor Sfinților Părinți”. Problemele esențiale de antropologie biblică și patristică în general sunt crearea omului și locul lui în cadrul creației, dihotomia ființei umane (trup și suflet), starea primordială a omului, chipul și asemănarea omului cu Dumnezeu, păcatul strămoșesc, starea actuală a omului și a lumii, respectiv relaționările și finalitățile omului.

În Sfânta Scriptură și la Sfinții Părinți, problema omului este tratată soteriologic. Descrierea originii omului, a alcătuirii sale și a situațiilor prin care trece omul, nu are loc, în sursele Revelației, în virtutea unui scop redus la el însuși. Omul este văzut ca făptură rațională a lui Dumnezeu, dar care în prezentul istoric nu se află în starea fericită pentru care a fost destinat și, de aceea, Revelația

îi pune la dispoziție cunoașterea căii prin care se poate izbăvi din starea căzută.

Toți Sfinții Părinți, în general, dezvoltă teme de interes antropologic, deși tratate speciale de antropologie sunt rar întâlnite. Autorii patristici își propun în general să dezbată problema mântuirii omului, actul special de creare al acestuia fiind comentat în special în acest context. Sfinții Vasile cel Mare și Ioan Gură de Aur (sec. IV) sunt importanți pentru antropologia creștină deoarece ne oferă bogate comentarii privitoare la crearea omului în contextul creării lumii. Sf. Maxim Mărturisitorul (sec. VII) vede rațiunea omului în funcție de Rațiunea divină (Logosul Hristos), dar și în legătură cu rațiunile făpturii neraționale pentru care este răspunzător. Sf. Ioan Damaschin (sec. VIII) sintetizează capitole legate de crearea omului, alcătuirea și destinul său, în teologia sa sistematică.

Această antropologie soteriologică ne arată faptul că nu putem vorbi despre crearea omului fără a trata problema restaurării ontologice a omului de către Hristos și posibilitățile desăvârșirii. Pentru că Fiul lui Dumnezeu creează omul după chipul Său, tot El este Cel care vine să-l restaureze, să-l vindece de boala ce intrase în firea umană prin păcatul strămoșesc. Întruparea constituie cea mai mare cinste care-i este acordată omului. Omul nu poate să se împlinească nici prin sine, nici prin lucrurile materiale și nici prin altceva. Singura sa perspectivă

rămâne Hristos. Numai Hristos afirmă valoarea persoanei umane: „Omul este om adevărat numai prin Dumnezeu-Om și în Dumnezeu-Om”.³ Este imperios necesar să ne întoarcem la doctrina antropologică a Sfintei Scripturi și a Sfinților Părinți, deoarece, așa cum bine observă Părintele Dumitru Stăniloae, numai o astfel de antropologie poate oferi omului „normativul existenței sale”.⁴

Partea a IV-a a lucrării, „Perspectiva cosmologiei patristice și evoluția modelelor filosofice și științifice”, cuprinde o prezentare a relației dintre știință, filosofie și teologie în abordarea subiectului propus. Conflictul deschis dintre teologie și știință, care datează de peste două secole, are rădăcini adânci în istorie, iar aplanarea lui ține de depășirea mentalităților și a ignoranței. Deși astăzi pozițiile celor două părți (teologia și știința) nu mai sunt total incompatibile, totuși, în virtutea inerției, eforturile științifice de explicare a originii lumii exclud orice implicare a lui Dumnezeu în creație. Faptul că problema originii Universului lasă loc încă multor controverse și neclarități, ba chiar menține încă, la un anumit nivel, raporturi antagonice între religie și știință, are drept cauză, pe de o parte, falsa iluzie a autonomiei omului față de

³ Arhim. Iustin Popovici, *Omul și Dumnezeu-Om. Abisurile și culmile filosofiei*, Edit. Deisis, Sibiu, 1997, p. 62.

⁴ Pr. Dumitru Stăniloae, *Elemente de antropologie ortodoxă*, în vol. „Prinos închinat Înalț Prea Sfințitului Nicodim...”, București, 1946, p. 243.

Dumnezeu, care se simte mai bine singur într-un Univers pe care tinde să-l domine spre propria-i plăcere, iar pe de altă parte un anumit tip de abordare teologică ce, în special în tradiția scolastică apuseană, și-a reclamat propria sa autonomie în raport cu perspectiva patristică.

Ultima parte a lucrării, „Împlinirea creației”, cuprinde învățătura despre etapa finală a existenței creației și prezintă realitățile ultime legate de istoria mântuirii, adică despre realizarea deplină a Împărăției lui Dumnezeu sau „viața veacului ce va să vină”. Eshatologia se referă la o nouă ordine de existență, la o stare ultimă de transfigurare, dincolo de istorie, dar care este deja prezentă aici și acum și care confruntă istoria actuală. Spre această înnoire finală a lumii merg veacurile încă de la creație.

Dacă cuvintele primordiale ale Scripturii proclamă: „Să fie lumină!” (Fac. 1, 3), finalul Revelației ne înfățișează întreaga creație înveșmântată în lumină: scopul creatului este împărtășirea, unirea cu Dumnezeu, pe care L-am văzut și îl simțim prezent în noi, până acolo încât devenim „părtași dumnezeieștii firi” (II Pt. 1, 4). Totul devine lumină: „întunericul Muntelui Sinai se va transforma în lumina Muntelui Tabor, în care Moise a putut vedea, în cele din urmă, fața slăvită a Dumnezeului întrupat”.⁵

⁵ Vladimir Lossky, *După chipul și asemănarea lui Dumnezeu*, Edit. Humanitas, București, 1998, p. 35.

Sintetizând, viziunea cosmologică creștină implică „nu doar faptul că lumea a avut un început, ci și că va avea un sfârșit... Lumea aceasta întreagă nu înaintează spre neființă, ci, precum se vor prefăce trupurile noastre, așa se va desface și se va realcătui și ea din puterea Duhului dumnezeiesc într-o formă mai dumnezeiască spre a fi pe măsura noastră”.⁶ Lumina necreată umple treptat creația, transformând-o pe aceasta din urmă în loc al odihnei lui Dumnezeu. Dacă actul creației este urmat de odihna lui Dumnezeu în ziua a șaptea, istoria creației este finalizată în odihna tuturor în Dumnezeu, în lumina neînserată a zilei a opta. Între cele șapte zile descrise de referatul biblic al creației și ziua a opta, treptat, Biserica gustă din învierea lui Hristos, în care natura umană nu mai presupune descompunere întru moarte, ci o mișcare nesfârșită spre izvorul inepuizabil al vieții.

*

Am insistat în această lucrare asupra a două aspecte fundamentale ale temei în discuție: asupra faptului că tematica privind cosmologia s-a dezvoltat pe fondul sistematizărilor triadologice; și asupra faptului că autorii patristici nu au tratat tema creării lumii independent de un obiectiv soteriologic, sau separat de o viziune eclesiologică-eschatologică.

⁶ Sf. Grigorie Palama, *Cele 150 de capete*, 2, în „Filocalia românească”, vol. 7, p. 424-425.

Conform interpretărilor patristice, creația apare ca fiind operă a Sfintei Treimi, și nu a unei singure persoane fără participarea celorlalte. Creația îi este desigur atribuită Tatălui, dar Tatăl întotdeauna creează prin Cuvântul Său, în timp ce Duhul este Cel ce animă toate. Comuniunea treimică este în același timp motivul și sensul creației. Dumnezeu aduce lumea la existență din iubire și în vederea iubirii. Acest lucru presupune o creație ce poate participa la această chemare, purtând oarecum imprimat chipul Treimii. Rațiunea creației se vede însă în cazul omului, cel care primește „pecetea” divină, *chipul*, pentru a-l dezvolta în asemănare, într-o mișcare care să cuprindă întreaga existență și întregul cosmos.

Forma existenței raționale create este cea personală și, în virtutea acesteia, este destinată inevitabil comuniunii, după a cărei structură este constituită. Viziunea patristică asupra cosmologiei și antropologiei este construită triadologic. Nu Dumnezeu unul absolut este cel care creează, ci Dumnezeul personal viu. Plecând de aici, se poate spune că creația nu este un efect al unei ființe, iar restaurarea nu este un simplu efect al unei puteri; acestea sunt, înainte de orice, acte ale persoanei – acte ale iubirii comuniunii eterne tri-personale. Lumea este operă a Sfintei Treimi, restaurată prin Hristos, în Biserică, destinată comuniunii veșnice, totalei dăruiri în dialogul nesfârșit al iubirii cu Dumnezeu.

Din referințele patristice aduse în discuție pe parcursul lucrării am putut constata că, mai întâi, din punct de vedere dogmatic, cosmologia patristică se conturează pe fondul clarificării învățăturii despre Sfânta Treime. Relevanța acestui context se poate vedea în planul dezvoltării gândirii patristice și în cel al evoluției teologiilor răsăriteană și apuseană până în prezent. Imaginea Creatorului și imaginea creației stau în strânsă legătură, în dependență. Iar eșecul unei bune părți a lumii noastre contemporane de a mai sesiza vreo legătură între Dumnezeu și universul în care trăim poate fi pusă pe seama unei viziuni prea rigide asupra divinului. Înlocuirea Dumnezeului celui viu al Revelației cu ceea ce s-a putut numi „Dumnezeul filosofilor”⁷ a avut ca revers despiritualizarea treptată a realității mundane. Creația a încetat să mai fie privită ca *drum spre Dumnezeu*, pe măsură ce conceptualizarea esenței divine a lăsat din ce în ce mai puțin loc unei viziuni a prezenței personale. Din acest motiv, prezentarea învățăturii patristice privind crearea lumii nu presupune doar sistematizarea unor informații din operele Sfinților Părinți, ci în primul rând recuperarea acestei perspective personaliste funcționale.

⁷ Cf. John Meyendorff, *Teologia bizantină*, EIB, București, 1996, p. 253.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. Izvoare patristice

- J.P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, Series Graeca, Paris, 1857-1866.
- J.P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, Series Latina, Paris, 1844-1855.

Colecția Părinți și Scriitori Bisericești

- Sf. Clement Romanul, *Epistola către Corinteni*, în *PSB*, vol. 1 (*Scrierile părinților apostolici*), EIB, București, 1979.
- *Epistola lui Barnaba*, în *PSB*, vol. 1 (*Scrierile părinților apostolici*), EIB, București, 1979.
- *Herma Păstorul*, în *PSB*, vol. 1 (*Scrierile părinților apostolici*), EIB, București, 1979.
- Atenagora, *Solie în favoarea creștinilor; Despre învierea morților*, în *PSB*, vol. 2 (*Apologeți de limba greacă*), EIB, București, 1980.
- Sf. Justin Martirul și Filosoful, *Apologiile, Dialogul cu iudeul Trifon*, în *PSB*, vol. 2 (*Apologeți de limba greacă*), EIB, București, 1980.
- Teofil al Antiohiei, *Trei cărți către Autolic*, în *PSB*, vol. 2 (*Apologeți de limba greacă*), EIB, București, 1980.
- Tertulian, *Apologeticul, Despre mărturia sufletului*, în *PSB*, vol. 3 (*Apologeți de limbă latină*), EIB, București, 1981.
- Clement Alexandrinul, *Cuvânt de îndemn către eleni (Protrepticul)*, în *PSB*, vol. 4, EIB, București, 1982.
- Idem, *Stromatele*, în *PSB*, vol. 5, EIB, București, 1982.

- Origen, *Din lucrările exegetice la Vechiul Testament*, în *PSB*, vol. 6, EIB, București, 1981.
- Idem, *Exegeze la Noul Testament; Filocalia*, în *PSB*, vol. 7, EIB, București, 1982.
- Idem, *Despre principii*, în *PSB*, vol. 8, EIB, București, 1982.
- Metodiul de Olimp, *Despre liberul arbitru*, în *PSB*, vol. 10, EIB, București, 1984.
- Sf. Vasile cel Mare, *Despre Sfântul Duh. Corespondență (Epistole)*, în *PSB*, vol. 12, EIB, București, 1988.
- Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor; Cuvânt despre întruparea Logosului; Trei cuvinte împotriva arienilor*, în *PSB*, vol. 15, EIB, București, 1987.
- Idem, *Epistolele către Serapion*, în *PSB*, vol. 16, EIB, București, 1988.
- Sf. Vasile cel Mare, *Omilii la Hexaemeron; Omilii și cuvântări*, în *PSB*, vol. 17, EIB, București, 1986.
- Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere (I)*, în *PSB*, vol. 21, EIB, București, 1987.
- Idem, *Omilii la Facere (II)*, în *PSB*, vol. 22, EIB, București, 1989.
- Sf. Grigorie de Nyssa, *Cuvânt apologetic la Hexaemeron; Despre crearea omului; Dialog despre suflet și Înviere; Marele cuvânt catehetic sau Despre învățământul religios*, în *PSB*, vol. 30, EIB, București, 1998.
- Sf. Chiril al Alexandriei, *Scrieri (II)*, în *PSB*, vol. 39, EIB, București, 1992.
- Idem, *Scrieri (III)*, în *PSB*, vol. 40, EIB, București, 1994.
- Sf. Ambrozie al Milanului, *Tâlcuiri la Sfânta Scriptură*, în *PSB*, vol. 52, EIB, București, 2007.
- Fer. Augustin, *Confessiones*, în *PSB*, vol. 64, EIB, București, 1994.

- Sf. Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, în *PSB*, vol. 80, EIB, București, 1983.

Colecția Filocalia românească

- Calist Catafyghiotul, *Despre unirea dumnezeiască și viața contemplativă*, în „Filocalia”, vol. 8, EIB, București, 1979.

- Diadoh al Foticeii, *Cuvânt ascetic*, în „Filocalia”, vol. 1, Institutul de Arte Grafice „Dacia Traiană” S.A., Sibiu, 1947

- Sf. Grigorie Palama, în „Filocalia”, vol. 7, EIB, București, 1977.

- Evagrie Ponticul, în „Filocalia”, vol. 1, Edit. Institutul de Arte Grafice „Dacia Traiană” S.A., Sibiu, 1947.

- Sf. Isaac Sirul, în „Filocalia”, vol. 10, EIB, București, 1981.

- Sf. Maxim Mărturisitorul, *Capete despre dragoste*, în „Filocalia”, vol. 2, Edit. Harisma, București, 1993.

- Idem, *Răspunsuri către Talasie, Despre diferite locuri grele din dumnezeiasca Scriptură*, în „Filocalia”, vol. 3, Edit. Harisma, București, 1994.

- Sf. Nichita Stithatul, *Cele 300 de capete despre făptuire*, în „Filocalia”, vol. 6, EIB, București, 1977.

- Sf. Simeon, Noul Teolog, în „Filocalia”, vol. 6, EIB, București, 1977.

Alte traduceri patristice

- Augustin, *Despre natura binelui, Contra maniheilor*, trad. Cristian Șoimușan, Edit. Anastasia, București, 2004.

- Sf. Chiril al Ierusalimului, *Catehezele*, EIB, București, 2003.

- Didim din Alexandria (cel orb), *Despre Duhul Sfânt*, Edit. Sofia, București, 2001.

- Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre Numirile Dumnezeiești*, în vol. „Opere complete”, Edit. Paideia, București, 1996.
- Gregoire de Nysse, *La création de l'homme*, în SC, vol. 6, Les Éditions du Cerf, Paris, 1943.
- Sf. Grigorie de Nyssa, *Marea cuvântare catehetică*, EIB, București, 1947.
- Sf. Grigorie de Nazianz, *Cele cinci cuvântări teologice*, Edit. Anastasia, București, 1993.
- Idem, *Cuvântare la Arătarea lui Dumnezeu, sau la Nașterea Mântuitorului*, în vol. „Opere Dogmatice”, Edit. Herald, București, 2002.
- Sf. Grigorie Palama, *Omilii*, Edit. Anastasia, București, 2000.
- Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, EIB, București, 2001.
- Idem, *Cele trei tratate contra iconoclaștilor*, EIB, București, 1998.
- Idem, *Despre credința ortodoxă*, Edit. Parohiei Valea Plopului, jud Prahova, 2000.
- Sf. Ioan Gură de Aur, *Cuvântări la praznice împărătești*, București, 1942.
- Idem, *Cele dintâi omilii la Facere*, trad. A Tănăsescu-Vlas, Edit. Sophia, București, 2004.
- Idem, *Predicile despre statui*, Edit. Sfintei Episcopii a Râmnicului-Noului Severin R. Vâlcii, 1937.
- Sf. Irineu de Lyon, *Demonstrația propovăduirii apostolice*, trad. Remus Rus, EIB, București, 2000.
- Idem, *Contre les hérésies*, în SC, vol. 153, Les Éditions du Cerf, Paris, 1969.
- Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, EIB, București, 2000.
- Sf. Nicodim Aghioritul, *Războiul nevăzut*, Edit. Buna Vestire, Bacău, 1996.

- Sf. Petru Hrisologul, *Omilii tematice*, Edit. Anastasia, 1999.
- Sf. Simeon Noul Teolog, *Discursuri teologice și etice*, *Scrieri I*, Edit. Deisis, Sibiu, 1998.
- Idem, *Cateheze*, *Scrieri II*, Edit. Deisis, Sibiu, 1999.
- Idem, *Țelul vieții creștine*, Edit. Anastasia, 1996.
- *** *Tomosul sinodului constantinopolitan din mai-august 1351 - Principalul text oficial al dogmei energiilor necreate*, în „Studii teologice”, seria a III-a, An. I (2005), p. 65-111.

II. Enciclopedii, lexicoane, dicționare, manuale universitare

- Achimescu, Nicolae, *Istoria și filosofia religiei la popoarele antice*, Edit. Tehnopress, Iași, 2002.
- Andrușos Hristu, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe Răsăritene*, Edit. Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1930.
- Balaci, Anca, *Mic dicționar mitologic greco-roman*, Edit. Științifică, București, 1966.
- Basarab, Pr. Mircea, *Ermineutica biblică*, Edit. Episcopiei Ortodoxe Române, Oradea, 1997.
- Braniște, Pr. Ene, și Prof. Braniște, Ecaterina, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Edit. Diecezană, Caransebeș, 2001.
- Bria, Pr. Ion, *Dicționar de Teologie Ortodoxă*, EIB, București, 1981.
- Idem, *Tratat de Teologie Dogmatică și Ecumenică*, Edit. România Creștină, București, 1999.
- Bricout, J., *Dictionnaire pratique des connaissances religieuses*, Paris, 1926.
- Chevalier, Jan și Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri*, vol. I și II, Edit. Artemis, București, 1995.

- Chițescu N., Petreună I., Todoran I., *Manual de Teologie Dogmatică și Simbolică*, vol. I, EIB, București, 1958.
- Coman, Pr. Ioan G., *Patrologie*, 3 vol., EIB, București, 1984, 1985, 1988.
- Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. I, Edit. Universitas, Chișinău, 1994.
- Idem, *Istoria credințelor și a ideilor religioase*, vol. II, Edit. Științifică, București, 1991.
- Elena Conșulea, Valentina Șerban, Sabina Teiuș, *Dicționar al limbii române explicativ-practic*, Edit. Vlad & Vlad, Craiova, 1995.
- Ion. M. Stoian, *Dicționar religios (termeni religioși, credințe populare și nume proprii)*, Edit. Garamond, București, 1994.
- Mihălcescu, Mitrop. Irineu, *Dogmele Bisericii Creștine Ortodoxe*, Edit. Ep. Romanului și Hușilor, 1994.
- Nicolae, Mitropolitul Ardealului, *Studii de Teologie Morală*, Edit. Arhiepiscopiei, Sibiu, 1969.
- Popescu Pr. Dumitru și Costache, Diac. Doru, *Introducere în Dogmatica Ortodoxă. Teme ale credinței creștine din perspectivă comparată*, Edit. Libra, București, 1997.
- Prelipcean, Pr. Vladimir, Pr. Nicolae Neaga, Pr. Gheorghe Bârna, Pr. Mircea Chialda, *Studiul Vechiului Testament*, Edit. Renașterea, Cluj-Napoca, 2003.
- Stan, Alexandru; Rus, Remus, *Istoria religiilor*, EIB, București, 1992.
- Stăniloae, Pr. Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I (1987, 1996, 2003) și III (1997), EIB, București.
- *Dictionnaire Critique de Théologie*, publié sous la direction de Jean-Yves Lacoste, Presses Universitaires de France, Paris, 1998.

III. Volume generale

- Abrudan, Pr. Dumitru, *Cărțile didactico-poetice*, Edit. Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, seria teologică, 2001.
- Achimescu, Nicolae, *Noile mișcări religioase*, Edit. Limes, Cluj-Napoca, 2002.
- Albright, W. F., *The Biblical period from Abraham to Ezra*, Harper Torchbooks, Harper & Row publishers, New York, 1963.
- Andrutsos, Hristu, *Sistem de morală*, trad. din gr. Dr. Ioan Lăncrănjan și Prof. Ermis Mudopoulos, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1947.
- Anghelescu, Gheorghe F., *Înțeleșuri despre apropierea omului de Dumnezeu sau îndumnezeirea persoanei umane. Succinte opinii patristice și filosofice*, Edit. Pro Axe Mundi, București, 2003.
- Idem, *Timp și dincolo de timp. Considerații din antropologia patristică clasică răsăriteană*, Edit. Universității din București, 1997.
- Armstrong, Karen, *Istoria lui Dumnezeu*, Edit. Nemira, 2009.
- Balca, Nicolae, *Istoria filosofiei antice*, EIB, București, 1982.
- Banu, Ion, *Filosofia greacă până la Platon*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1979.
- Barrow, John, *Originea universului*, Edit. Humanitas, București, 1994.
- Idem, *Despre imposibilitate. Limitele științei și știința limitelor*, Edit. Tehnică, București, 1999.
- Barrow, John; Tipler, Frank, *Principiul Antropic Cosmologic*, Edit. Tehnică, București, 2001.

- Basarab, Pr. Mircea, *Interpretarea Sfintei Scripturi în Biserica Ortodoxă*, Edit. Alma Mater, Cluj-Napoca, 2005.
- Băjău, Constantin, *Cunoașterea lui Dumnezeu la Sf. Grigorie de Nissa*, Edit. Sitech, Craiova, 1999.
- Beauchamp, Paul, *Création et séparation. Étude exégetique du Chapitre premier de la Genèse*, Bibliothèque de Sciences religieuses, Aubier Montaigne, Éditions du Cerf, Delachaux & Niestlé-Desclée de Brouwer, 1969.
- Berdiaev, Nikolai, *Sensul Creației: încercare de îndreptățire a omului*, Edit. Humanitas, București, 1992.
- Idem, *Sensul istoriei*, Edit. Polirom, Iași, 1996.
- Idem, *Încercare de metafizică eshatologică*, Edit. Paideea, București, 1999.
- Bobrinskoy, Boris, *Împărtășirea Sfântului Duh*, trad. Măriuca și Adrian Alexandrescu, EIB, București, 1999.
- Borella, Jean, *Criza simbolismului religios*, Edit. Institutul European, Iași, 1995.
- Breck, Pr. John, *Darul sacru al vieții*, Edit. Patmos, Cluj-Napoca, 2001.
- Bulgakov, Serghei, *Lumina neînserată*, Edit. Anastasia, București, 1999.
- Coman, Pr. Ioan G., *Probleme de filosofie și literatură patristică*, EIB, București, 1995.
- Constantin C. Pavel, *Problema răului la Fericitul Augustin*, EIB, București, 1996.
- Culianu, Ioan Petru, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, Edit. Nemira, București, 1995.
- Popescu, Pr. Dumitru, *Iisus Hristos Pantocrator*, EIB, București, 2005.
- Stăniloae, Pr. Dumitru, *Sfânta Treime sau la început a fost iubirea*, EIB, București, 1993.

- Idem, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*, Edit. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1987.
- Idem, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, Edit. Omniscop, Craiova, 1993.
- Idem, *Ascetica și Mistica*, Edit. Casa Cărții de Știință, Cluj, 1993.
- Idem, *Studii de teologie dogmatică*, Edit. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991.
- Telea, Conf. Univ. Dr. Marius, *Antropologia Sfinților Părinți Capadocieni*, Edit. Reîntregirea. Alba Iulia, 2001.
- Idem, *Dubla natură a omului în lumina învățăturii Sfântului Grigorie Teologul*, Edit. Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2002.
- Teșu, Pr. Ioan C., *Teologia necazurilor*, Edit. Christiana, București, 1998.
- Thunberg, Lars, *Omul și cosmosul în viziunea Sf. Maxim Mărturisitorul*, EIB, București, 1999.
- Idem, *Antropologia teologică a Sfântului Maxim Mărturisitorul. Microcosmos și Mediator*, trad. Anca Popescu, Edit. Sophia, București, 2005.
- Vlăduțescu, Gheorghe, *Filosofia în Grecia veche*, Edit. Albatros, București, 1984.
- Idem, *O istorie a ideilor filosofice*, Edit. Științifică, București, 1990-
- Idem, *Filosofia primelor secole creștine*, Edit. Enciclopedică, București, 1995.
- Idem, *O enciclopedie a filosofiei grecești*, Edit. Paideia, București, 2001.
- Weinberg, Steven, *Primele trei minute ale Universului - Un punct de vedere modern asupra originii Universului*, Edit. Politică, București, 1984.
- Yannaras, Christos, *Abecedar al credinței. Introducere în teologia ortodoxă*, Edit. Bizantină, București, 1996.

- Idem, *Heidegger și Areopagitul*, Edit. Anastasia, București, 1996.
- Idem, *Libertatea moralei*, Edit. Anastasia, București, 2004.
- Zizioulas, Ioannis, *Ființa ecclesială*, Edit. Bizantină, București, 1996.
- Idem, *Creația ca Euharistie*, Edit. Bizantină, 1999.

IV. Studii și articole

- Balca, Diac. Nicolae *Despre unele trăsături esențiale ale sufletului frumos*, în *ST*, XVIII (1966), nr. 3-4, p. 115-130.
- Idem, *Învățătura despre Chipul lui Dumnezeu în om în teologia protestantă contemporană. Confruntarea dintre Karl Barth și Emil Brunner*, în *O*, X (1968), nr. 4, p. 522-536.
- Buchiu, Pr. Ștefan *Creație și restaurare în dogmatica ortodoxă*, în *O*, 2007, nr. 1-2.
- Butnariu, Pr. Gh., *Teoria reîncarnării și eshatologia creștină*, în *ST*, VIII (1956), nr. 3-4, p. 185-191.
- Bria, Pr. Ion, *Eshatologia sau lumea viitoare*, în *O*, 1995, nr. 1-2.
- Chițescu, Nicolae, *Paradigmele divine și problemele pe care le implică ele în teologia dogmatică*, în *O*, X (1958), nr.1, p. 23-60.
- Idem, *Premisele învățăturii creștine despre raportul dintre har și libertate*, în *O*, XI (1959), nr. 1, p. 4-13.
- Idem, *Ortodoxie și Protestantism*, în *O*, II (1950), nr. 3, p. 398-407.
- Cotan, I., *Problemele dogmatice ale Sinodului V Ecumenic (5 mai - 2 iunie 553)*, în *ST*, V (1953), nr. 5-6, p. 320-325.

- Costache, Doru, *Paradigma taborică*, în „Știință și Teologie”, Edit. XXI: Eonul dogmatic, București, 2001.
- Idem, *Istoria recentă, actualitatea și perspectivele raporturilor între teologie și reprezentarea științifică*, în „Știință și Teologie”, Edit. XXI: Eonul dogmatic, București, 2001.
- Idem, *Viziunea teologiei ortodoxe asupra controverselor creaționism-evoluționism*, în „Teologie și Științe Naturale: În continuarea dialogului”, Edit. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2002.
- Cristescu, Vasile, *Cunoașterea de sine în filosofie și în creștinism-analiză comparată*, în „Teologie și Viață”, VI (1996) nr. 1-6, p. 34-61.
- Idem, *Persoana în creștinism și filosofie. Analiză comparată*, în „Teologie și Viață”, VIII (1998) nr. 1-4, p. 51-95.
- Idem, *Aspecte antropologice în gândirea teologică apuseană și răsăriteană de astăzi*, în *O*, 2006, nr. 1-2.
- Stăniloae, Pr. Dumitru, *Dinamica Creației în Biserică*, în *O*, 1977, nr. 3-4.
- Idem, *Starea primordială a omului în cele trei confesiuni*, în *O*, VIII (1956), nr. 3, p. 323-357.
- Idem, *Doctrina ortodoxă și catolică despre păcatul strămoșesc*, în *O*, 1957, nr. 1.
- Idem, *Crearea și înnoirea Creațiunii în învățătura ortodoxă*, în *MMS*, 1976, nr. 7-8, p. 467-477.
- Idem, *Creația ca dar și tainele Bisericii*, în *O*, XXVIII (1976), nr. 1.
- Idem, *Sfânta Treime și creația lumii din iubire în timp*, în *MO*, XXXVIII (1987), nr. 2, p. 41-70; nr. 3, p. 26-47.
- Idem, *Natură și har în teologia bizantină*, în *O*, XXVI (1974), nr. 3, p. 392-439.